

הלל כהן, תרפ"ט: שנת האפס בסכסוך היהודי-ערבי (ירושלים: עברית וכתר, 2013), 436 עמודים.

ראשית דבר

הלל כהן מגיעות ברכות לרגל פרסום ספרו החדש. לידתו של ספר זה היא שמחה כפולה, שכן לפנינו ספר שיש בו ייחוד ואיכויות משובחות, והוא גם עוסק בנושא שמעטים חקרו אותו לעומקו. העובדה שמאז 1930 לא נכתב ספר בעברית על נושא משמעותי כל כך בזיכרון היהודי מדהימה. אחת הסיבות לכך היא, כנראה, האמונה הנפוצה שהכול ידוע וברור ואין מה לחקור ולחדש. אולם בנושא שלכאורה הכול בו ידוע וברור, המחבר מצליח להפתיע, לחדש ולעניין מזוויות אחדות. כהן מצליח לגשר על הפער הבלתי נתפס בין מה ששנת תרפ"ט מסמלת בזיכרון ההיסטורי היהודי, לבין המקום המכובד שבו קטלגו הפלסטינים את אירועי 1929. במילים אחרות, הוא מצליח להבהיר לקוראים מאין נובעת התהום הפעורה בין הנרטיב היהודי לזה הפלסטיני.

הפלסטינים רואים באותם אירועים של קיץ 1929 התקוממות חשובה בשרשרת התנגדותם לשליטת זכויותיהם הלאומיות שהחלו מאז הצהרת בלפור ותחילת הכיבוש הבריטי. לעומת זאת, בצד היהודי אירועי תרפ"ט הם סמל לרצחנות הערבית וכעין ראייה לכך שהערבים צמאים לדם יהודי.¹ כהן נוטל על עצמו משימה לא קלה, ומצליח לעמוד בה בכבוד. הוא מצליח להלך בין הזיכרון להיסטוריה של שני הצדדים הנצים, ומאיר אגב כך חלקים חדשים מהתמונה שמעטים ראו לפניו. היכולות של המחבר לגלות אמפתיה גם לסיפורו של האחר ולהיות ביקורתי כלפי הנרטיב והזיכרון של השבט מסייעות לחיבור להיות שונה מכל מה שנכתב עד כה בנושא משני צדי המתרחש. כהן משחרר את עצמו מכבלי הראייה הדיכוטומית ומוביל את קורא העברית כהן ובמקצועיות 'לשים את עצמו בנעליים של האחר', הפלסטיני. בדרך זו, הוא מנגיש נקודת מבט לא מוכרת, בצורה אמפתית, ולא בדרך המקובלת של 'דע מה אומר האויב', כמקובל במחזותינו.

ואכן, יכולתו של המחבר לספר את אירועי שבוע הדמים של אוגוסט 1929, כמעט מכל זווית ונקודת מבט אפשרית, היא יוצאת מהכלל בספרות המחקר. מעטים הלכו בדרך הזו בקרב חוקרי הסכסוך היהודי-ערבי, ולא בכדי. כהן אינו מזרחן ישראלי טיפוסי, וגם אינו היסטוריון של הסכסוך המגויס למדורת השבט ולסיפורים הנשמעים מסביב למדורה על השבט האחר. העובדה שמדובר באירועים מוגבלים בהיקפם (למרות מאות ההרוגים והפצועים, הן בקרב היהודים הן בקרב הערבים) אפשרה למצלמת החוקר לעשות 'זום אין' מהרבה זוויות, אולם הסיבה המרכזית להצלחת הספר היא

1 הלל כהן, תרפ"ט: שנת האפס בסכסוך היהודי-ערבי (ירושלים: עברית וכתר, 2013), 12.

שמחזיק המצלמה ההיסטורית ניחן ברגישות ובחשיבה משוחררת מכבלים המונעים מרוב האנשים לראות את הצד השני של המטבע. כהן כבר רכש ניסיון בהליכתו אל נושאים שבמחלוקת, נושאים שקוטלגו מזמן בארונות הזיכרון וההיסטוריה של הסכסוך. כמו כן, הוא מרשה לעצמו להתרחק מהסיפור הלאומי, בלי לאבד את הקשר והשפה המשותפת עם השבט, או למצער עם חלקים ממנו.

בעשור האחרון של המאה העשרים התפרסמו בישראל עבודותיהם של 'ההיסטוריונים החדשים', אשר הראו לישראלים עד כמה ידיעותיהם על מלחמת 1948 ותוצאותיה היו לא מדויקות. בנרטיבים של סכסוך לאומי מתמשך ממלאים היסטוריונים וסוכני תרבות אחרים תפקיד של הבניית זהות ותודעה המגייסות את המחנה להמשך המאבק על הקיום. תולדות העבר הופכות לזירת התגוששות ומחלוקת, לא פחות מהמחלוקות על אדמה, על גבולות ועל שאר זכויות קנייניות. כל צד מגייס את סוכני התרבות שלו כדי להפיץ סיפור שלפיו 'אנחנו' הטובים והצודקים מול 'האחרים' הרעים והתוקפנים. כך מזין הסכסוך את עצמו, והנרטיבים שאנשים מספרים לעצמם על הסכסוך נהפכים לסלע מחלוקת קשה לא פחות מהמחלוקת הממשית. ספקנות וביקורת עצמית בקריאת תולדות הסכסוך הן סחורות שאין להן הרבה קונים במחוזותינו.

חוקרים הלוקחים על עצמם את תפקיד גילוי האמת, כל האמת, על העבר, נדהמים מדי פעם מחדש עד כמה הידע הנגיש בנושא מוטא ולא מדויק. ספקנות בריאה וגישה ביקורתית, שהן כלי עבודה חשובים של החוקרים, עלולות 'לסבך' את חוקרי העבר בגילויים שהציבור אינו רוצה לדעת. או אז, חוקרים אלה מוקעים על ידי בני השבט כעוכרי העם והטוב הציבורי שלו. על כן, לא קל להמשיך להחזיק בגישה הביקורתית, לנפץ מיתוסים של השבט על עברו, ובאותה עת להמשיך בפיתוח קריירה בקרב בני עמך. זיכרון העבר הוא הרי חלק מרכזי בהבניית הזהות והתודעה. העבר הוא גם הווה וגם הבסיס המוצק של עמדות פוליטיות ואחרות כלפי עתידם של האומה והשבט.

'ההיסטוריונים החדשים' שגברו לרגע על ההתנגדות של שומרי חומות השבט ותודעתו, לא הצליחו להחזיק מעמד יחד זמן רב. החבורה שזכתה למוניטין בעולם וגם בישראל בשנות התשעים, התפרקה והתפזרה לכל עבר. שניים משותפי העבר, בני מוריס ואילן פפה, הפכו ליריבים מרים. הראשון נטש את גישתו הביקורתית וחזר אל חיקה החם של הציונות הקורבנית, 'המתגוננת', והאחר אימץ את הנרטיב הפלסטיני ונטש את ישראל התוקפנית, הכובשת והמנשלת. הוויכוח בין ההיסטוריונים של הסכסוך הוא במידה רבה ויכוח פוליטי. הוא גם ויכוח על ערכים, על צדק ועל הוגנות, ולכל שבט יש מושגים, שפה וקודים תרבותיים משלו, שאינם נותנים לשפתו ולסיפורו של האחר לעבור את חומת שומרי המדורה.

אך כהן, המעיד על עצמו שהוא יהודי וציוני, החליט לנסות להבין גם את נקודת מבטו של הצד הערבי בלי לוותר על אמונתו בצדקת העמדה הציונית. והוא אכן עשה מאמץ רב להבין את האירועים ולהסביר אותם בלי 'לחלק ציונים' או להכריע מי צודק

יותר או מי התחיל במריבה. בעקבות מעשה חלוצי זה חשף עצמו כהן להתקפות, במיוחד מצד מי שרואים את עצמם שומרים על חומות הזיכרון ועל הנרטיב הציוני. אך המחבר, המודע למעשה הפוליטי שבכתיבת ספרו, כבר רכש ניסיון וחסיונות בחייו ובעבודותיו הקודמות, ונטל על עצמו סיכון מחושב.

הספר וקהל היעד

כאמור, הספר על תרפ"ט הוא ניסיון נועז ומוצלח לחדש ולאגד בנושא טעון וידוע, לכאורה, בתולדות הסכסוך הפלסטיני-ציוני. החיבור רהוט וקולח, והוא מוביל את הקורא כמו מספר סיפורים (חכוואתי) אל פרטי הפרטים. המחבר נכנס לנעליהם של גיבורי סיפורו ומנסה להבין את מעשיהם ואת מניעיהם. כהן מצליח להאיר את אירועי קיץ 1929 מזוויות לא מוכרות. הוא מצליח לחדור אל שטחי המריבה בין שני הצדדים ולהראות שתיאור האירועים בצבעי שחור ולבן מחטיאים גם במקרה זה את גילוי 'כל האמת'. להבדיל ממחקרים אחרים על אירועי המלחמה ב-1948 אין כאן שחיטת פרות קדושות ולא קעקוע של מיתוסים מושרשים. אין כאן אפילו 'שפה שיפוטית או הטלת רפשי', כלשונו של המחבר. אולם יש כאן בהחלט ניסיון מוצלח לחפור בסיפור ישן נושן שרבים וטובים כבר אספו את ממצאיו החשובים וקטלגו אותם, ובחפירה שלו כהן אכן חושף ממצאים חדשים, ומציע הסתכלות שונה מזו שהייתה מקובלת עד עתה בציבור קוראי העברית.

כהן בחר להתחיל את ספרו ביפו ובתל אביב, בשוליים של מוקדי האירועים, ולא במקום שבו התחילו התנגשויות הדמים. לאחר מכן הוא עובר לירושלים ועוקב אחר המתח שגאה בין יהודים למוסלמים במריבה על הכותל, עד להתפרצות האלימות. בשלושת הפרקים הבאים של הספר המחבר דן במוקדי האירועים הקשים – בחברון, במוצא ובצפת – ומנסה להסביר מה היו הסיבות והנסיבות שאפשרו את מעשי ההרג ביהודים שם. הפרק השישי והאחרון מציג נקודות מבט שונות של האירועים, משני צדי המתרחש הלאומי-רדי. כמו כן, הוא בוחן את המקרים של הצלת אנשים מהרג בשני המחנות. גם היחס לרוצחים ולעונש המתאים לאנשים שהשתתפו במעשי הזוועה מובא כאן כחלק מהבנת ההשלכות של האירועים.

המחבר מצהיר שאין בספרו התייחסות ל'כל' האירועים, אך הוא מביא סיכום קצר של קורבנות אותם אירועים של קיץ 1929 בסוף המבוא.² בשני מקומות, מג'דל (אשקלון) וחיפה, בולט מספרם הגדול של הערבים שנהרגו ונפצעו. ובעוד שהאירועים בחיפה מוארים בספר מכמה זוויות (רובן יהודיות), אין אנו יודעים מדוע נהרגו תשעה

פלסטינים במג'דל. הפליאה גדולה עוד יותר כשאנו נזכרים שבאותה עיירה לא נהרג אף יהודי. אמנם הספר כתוב לקוראי העברית, אך אם יתורגם ויגיע גם לקוראי הערבית יהיה קשה מעט לשכנע אותם שאין כאן הטיה מסוימת בבחירה באילו אירועים להתמקד.

קהל היעד של הספר אינו רק תלמידי היסטוריה או אקדמאים המתעניינים בתולדות העבר. לא קשה לראות שהמחבר מנסה בספרו להגיע אל קוראים חדשים, ובמידה מסוימת הוא מתאים את כתיבתו לקהל הרחב. דוגמה בולטת לכך היא הסגנון הסיפורי הקולח שאינו נותן לכללי הטיעון האקדמיים לשבש את זרם הכתיבה. כהן הוא קודם כול מספר סיפורים של אנשים בשר ודם ולא של נרטיב מופשט של סכסוך דמים, וכדי שהקורא לא יחשוד במקורות הידע של המחבר ובאמינותו, הוא בוחר להציג את המקורות בתוך הטקסט. לאנשי מדעי הרוח, האמונים על הערות השוליים המוקפדות, תראה אולי שיטתו של כהן מקצועית פחות, אך לאחר שמתרגלים לדרך שימושו של המחבר במקורות, רואים את יתרונותיה. כמו במדעי החברה, הקוראים אינם צריכים לנטוש את הטקסט כדי לבחון את המקורות. המקורות שזורים בתוך הסיפור, וכך המחבר מקל על קוראיו, ואינו נותן להערות שוליים 'לקלקל' סיפור טוב.

כהן בחר גם שלא להכביד על קהל היעד שלו במבוא פרדיגמטי או בתאוריות ומושגים מעולם חקר הסכסוכים. את כוחו ומרצו הוא השקיע בבחינה מורכבת של אירועי העבר מתוך ניסיון להבין ולייצג את סיפורם של שני העמים. מבחינה זו, מדובר בניסיון חלוצי ומאתגר, במיוחד בכל הקשור בייצוג מאוזן גם של עמדת האחר, בלי לאבד את קהל קוראי העברית. מניסיוני האישי אני יכול להעיד שכאשר ניסו, מוטי גולני ואני, לכתוב ספר המביא את סיפורם של שני העמים בנושא 'עצמאות ונכבה', גילינו עד כמה המשימה אינה קלה.³ ובמקרה שלפנינו, מחבר יהודי ישראלי שאינו אנטי-ציוני לקח על עצמו את המשימה הכפולה הזאת.

המחבר עושה עבודה טובה מאוד בחקר תולדות תרפ"ט ברמת המיקרו. הוא משתדל מאוד, ואף מצליח בדרך כלל, להאיר את האירועים מזוויות חדשות. הוא חוצה את הגבול בין שני הנרטיבים הלאומיים ומשתדל להציג את טעונו כל צד מול טעונו הצד האחר. במובן מסוים, הוא לוקח על עצמו את תפקיד המגשר והמפשר בין הנרטיבים הלאומיים והדתיים משני צדי הסכסוך. מנקודת מבט יהודית, חוקר אירועי הסכסוך מקבל על עצמו סיכון גדול כאשר הוא בוחר למלא את תפקיד הסניגור של החשודים הערבים בהתקפות רצחניות על יהודים בשנת תרפ"ט. כהן מנסה לפתוח

3 מוטי גולני ועאדל מנאע, שני צדי המטבע: עצמאות ונכבה, שני נרטיבים של מלחמת 1948 ושל תוצאותיה (Dordrecht: Republic of letters & IHJR, 2011). הספר יצא במהדורה תלת-לשונית: ערבית-עברית-אנגלית.

את עיני הקוראים לראות גם את נקודת המבט של האחר, הפלסטיני המוצג בזיכרון ובהיסטוריוגרפיה של השבט רק כתוקפן ורוצח של יהודים תמימים. ובמילים אחרות, בטרגדיה המתמשכת של הסכסוך כהן מצליח להוסיף לתמונת השחור-לבן מגוון של צבעי אפור. כהן מנסה לומר שגם באירועי תרפ"ט לא היו רק 'טובים' מצד אחד ו'רעים' מצד אחר. יש בני אדם המונעים על פי אמונות וחוש של הגנה עצמית, שהצד האחר אינו רוצה או אינו מסוגל לראות.

החיבור שלפנינו כתוב כסיפור, כרצף של תיאורים של האירועים ושל הנפשות הפועלות משני צדי המתרס, כבני אדם. אין במחקר התנשאות אקדמית ולא עמדה פוליטית המשייכת מראש את הנפשות הפועלות למחנה הטובים או הרעים. המחבר מאיר את הדמויות ואת מעשיהן מזוויות שונות ומאניש גם כמה מהרוצחים שנידונו למיתה. הסיפורים על המאורעות במקומות השונים מתכתבים בינם לביין עצמם וגם עם אירועים מהעבר ומהעתיד. ניכר במחבר שהוא חשב היטב על קהל היעד של קוראיו. לא רק אל קהל של אקדמאים ומומחים הוא כותב אלא לקהל רחב הרבה יותר 'הנושם' את הסכסוך ומושפע ממנו, אם ירצה או לא ירצה. נוסף על יכולותיו של המחבר להפוך את האירועים הטרגיים של תרפ"ט לסדרה של סיפורים אנושיים שובי לב, הוא בוחר שלא להכביד על הקוראים בכתיבה יבשה. זהו חיבור קריא מאוד ומרתק, מסע אל העבר שהוא גם הווה פוליטי ואנושי.

כהן בוחר בכמה עצים מהיער של תרפ"ט ובוחר אותם מכל זווית אפשרית. עבודתו על העצים ראויה לכל שבח והערכה. הוא לוקח את הקוראים למסע מרתק באירועי 1929, בהקשר רחב אחורה וקדימה. חקר האירועים שבהם הוא בחר להתמקד מאלף, ושימושו במקורות של כל הצדדים המעורבים מאוזן. ואולם קשה להגיד דברים דומים על היער כולו. הטיפול בהקשר הרחב של אירועי תרפ"ט, והתזה המרכזית של הספר המזדקרת מכותרת המשנה: 'שנת האפס בסכסוך היהודי-ערבי', משכנעים פחות. כהן טוען ששנת 1929 היא 'השנה שבה השתנו ללא הכר היחסים שבין יהודים לערבים, השנה שעיצבה את תודעות שני הצדדים למשך שנים רבות'.⁴ דומני שהמחבר הרחיק לכת בכותרת הצעקנית של ספרו. הוא כנראה חשב היטב על קהל היעד, שצריך לשווק לו את המוצר החדש. המחבר היה יכול להסתפק בתזה חלקית ולדבר על עיצוב התודעה של היישוב היהודי, אך הוא בחר במשהו גדול יותר. להלן ננסה לבחון עד כמה הייתה שנת תרפ"ט 'שנת האפס' בשני הצדדים, היהודי והפלסטיני.

האומנם תרפ"ט היא שנת אפס מבחינת הצד היהודי?

תרפ"ט היא ללא ספק אבן דרך חשובה במסלול ההתנגשויות בין יהודים לערבים במאה השנים האחרונות. קדמו לה אירועי אביב 1920 בירושלים והאירועים ביפו במאי 1921. אחרי תרפ"ט אירעו אירועי המרד הערבי הגדול (1936-1939) ומלחמת העצמאות או הנכבה בתש"ח-1948. גם האירועים של שנות השלושים ו-1948 נצרכו בזיכרונם של יהודים וערבים בצורה שונה מאוד, כאילו לא היה מדובר באותם האירועים. אך זהו טבעו של כל סכסוך ארוך ימים בין שני עמים, כל צד מבנה לעצמו זיכרון ונרטיב היסטורי המגייסים את בני השבט להמשך המאבק על הקיום או למצער על זכויות יסוד. כך הופכים רוב האנשים בשני המחנות חרשים ועיוורים לסיפורו של הצד האחר, והתעניינותם בו היא בעיקר בבחינת 'דע את האויב'. גם החוקרים, בעלי החושים הביקורתיים בדרך כלל, מאבדים את חושיהם בהתקרבם לשדה המוקשים של הסכסוך, שהם חלק בלתי נפרד ממנו. ואולם בתמונה הכוללת שצוירה לעיל, יש מדי פעם בפעם הבזקים והפתעות.

אקדים ואומר שהניסיון להצביע על 'שנת אפס' או נקודת אפס בתולדותיהם של תהליכים תודעתיים הוא בעייתי. האם יש בכלל שנת אפס בנושאים כאלה? באירועים נקודתיים, כמו מרד או מלחמה, אפשר אולי להצביע על נקודת התחלה, אולם קשה מאוד לעשות זאת בעניין הקשור בגיבוש תודעה, בפיתוח זהות וביצירת קהילות מדומיינות משני צדי המתרס. גם אם נתעלם מהקושי הזה, חשוב לקבוע בברור מהם המאפיינים של 'שנת האפס' בסכסוך היהודי-ערבי או הפלסטיני-ציוני, שאם לא כן, אנחנו עוסקים יותר בהבעות דעה, בפרשנות ובהערכות, שמדרך הטבע נתונות במחלוקת.

וכאשר מדברים על שנת האפס בסכסוך, חשוב להראות ששני המחנות רואים את הדברים עין בעין. וכידוע, בסכסוך הערבי-יהודי יש מחלוקות רבות גם בשאלה מהי נקודת ההתחלה של היריבות הלאומית על הארץ. הציונות התגבשה והחלה לפעול עוד לפני שהייתה פלסטין יחידה מנהלית נפרדת משאר חלקי העולם הערבי, ומכאן הוויכוח המתמשך אם הסכסוך התחיל בשנת 1882 או בשנת 1908, או אולי רק בשנים 1917-1918. לא כל התנגשות אלימה במאה התשע-עשרה היא חלק מהסכסוך הלאומי שהתפתח במאה העשרים. והרי הפלסטינים עצמם אינם טוענים שהתנועה הלאומית הפלסטינית התגבשה לפני מלחמת העולם הראשונה, אלא רק בשנים 1917-1923. במילים אחרות, גם אם הספר מבסס את הטענה שת"פ היא שנת אפס של הסכסוך מבחינת היישוב היהודי, אין בכך שום הוכחה שהיא משמעותית באותה מידה גם לצד הפלסטיני.

אינני מומחה גדול לתולדות היישוב היהודי בתקופת המנדט הבריטי, ולכן אני נזהר בקביעת עמדה נחרצת לכאן או לכאן. התקפות הערבים על היהודים בירושלים, בחברון, בצפת ובמקומות אחרים במשך שבוע שלם באוגוסט 1929 היו שיא חדש באלימות של הילידים הפלסטינים נגד המהגרים והמתיישבים היהודים. מספר

ההרוגים והפצועים מחד גיסא, והעובדה שהותקפו גם שכונות של היישוב הישן, ולא רק יישובים חדשים של הציונים, מאידך גיסא, הן נקודות משמעותיות. גם למשמעות שניתנה לאלימות הפלסטינית היו השלכות על גיבוש התודעה וההתנהגות הנגזרות מההתנסויות של אותו שבוע. יישוב קטן של פחות מ-170,000 נפשות נתקל בפעם הראשונה באלימות עממית, ספונטנית, שהזכירה לרבים פוגרומים ממקומות ומזמנים אחרים. לפיכך, מבחינה זו נראה שיש למחבר על מה להסתמך בתזה שלו שתרפ"ט הייתה שנת אפס בתולדות הסכסוך מבחינת הצד היהודי.

כדי לחזק את הטענות המרכזי בחיבורו, כהן מוביל את הקורא מדי פעם אחורה וקדימה, ומכיוון שמוקדי אירועי ההרג ביהודים היו גם בקרב היישוב הישן הלא-ציוני (חרדים ומזרחיים), המחקר מנסה להראות שקבוצות אלו הושפעו מאוד מאירועי תרפ"ט, עד כדי עיצוב תודעה חדשה גם בקרבם. אך האם ייתכן שהפערים והגבולות בין התודעה הציונית החילונית לבין התודעה הדתית המסורתית של בני היישוב הישן לא היו חדים וברורים כל כך? שאלה זו רלוונטית במיוחד בירושלים, אך אולי לא רק שם. למרות השוני בין אמונותיהם של המהגרים הציונים לאמונותיהם של בני היישוב הישן, היו להם גם אמונות דתיות-לאומיות משותפות עוד לפני 1929. הפיכת החלום של הקמת מדינה יהודית לתכנית שבריטניה הגדולה תומכת בה, קרבה בין שני המחנות. ייתכן שגם אירועי ירושלים (1920) ויפו (1921) תרמו את חלקם. זאת ועוד, גם התגבשותה של התנגדות התנועה הלאומית הפלסטינית לתכנית זו, בעיקר בערים הגדולות, השפיעה על היישוב היהודי, כפי שהציונות השפיעה על הפלסטינים.

בחניה מעמיקה של אירועי תרפ"ט מגלה שהדוגמאות שהמחבר מצא לעיצוב תודעת נקם ביישוב היהודי בעקבות אירועי 1929, אינן מייצגות בהכרח ואינן מסבירות את מעשי הטבח והגירוש בשנת 1948. נדגים זאת, אולי, בטבריה ובנפשה שלה. המחבר בעצמו מצביע על מתינות המנהיגים הערבים בעיר זו, שבה חיו בני שני העמים זה לצד זה מאז המאה השמונה-עשרה, ועל יחסי השכנות הטובה.⁵ אולם מתינותם של תושבי טבריה הערבים ואי-השתתפותם בהתקפות על יהודים ב-1929 (להבדיל מערביי צפת, ירושלים וחברון) לא מנעה את גורלם המר בשנת 1948. אדרבא, טבריה הייתה העיר הראשונה שנכבשה על פי תכנית ד', וכל תושביה גורשו ולא הורשו לשוב אל בתיהם, ובהם גם שיח' טאהר טברי, שחי כפליט בנצרת עד סוף ימיו.⁶ לאחר הכיבוש והגירוש נבזזו בתי הערבים בעיר העתיקה בטבריה ונהרסו עד היסוד, כדי שלא יהיה לפלסטינים לאן לשוב. יתר על כן, עוד לפני כיבוש טבריה טבחו אנשי 'ההגנה' בתושבי כפר נאצר אל-דין ושרפו את בתיו. וכידוע, בטבריה ובכפרי הנפה שלה כמעט שלא נותרו פלסטינים במקומותיהם.

5 שם, 287.

6 שם.

תרפ"ט/אל-בוראק שנת אפס מבחינת הפלסטינים?

אם הטלנו ספק לעיל באמינות הקביעה הגורפת שאירועי קיץ 1929 היו שנת האפס בסכסוך מבחינת היישוב היהודי, קל וחומר שיש לערער על קביעה זו מנקודת המבט של הפלסטינים. למעשה, המחבר אינו מתאמץ במיוחד להוכיח את טענתו בדבר ההשלכות המשמעותיות של אירועי אל-בוראק, כפי שמכונים אירועי תרפ"ט בערבית, על הפלסטינים. בתוך סדרת האירועים המוגדרים 'מרד' בימי המנדט הבריטי, אין ספק ששנת 1929 תופסת 'מקום טוב באמצע', בין האירועים בירושלים ב-1920 לבין המרד הערבי הגדול בשנים 1936-1939. לקוראי העברית שאינם מעורים בהיסטוריה הפלסטינית חסרים ההקשרים הרחבים כדי שיוכלו למקם ולשפוט את האירועים ומשמעותיותיהם. נקדים ונאמר שמנקודת מבט ערבית (ולא רק ממנה), אין ספק שהמרד הערבי בשנות השלושים היה אירוע משמעותי ביותר בתולדות הפלסטינים (עד הנכבה בשנת 1948), יותר מכל אירוע קודם, בכל קנה מידה – מספר הקורבנות, המשמעות ההיסטורית וההשלכות שהיו לו על כל הגורמים האחרים המעורבים בסכסוך: בריטים, יהודים ומדינות ערב השכנות. ובהשוואה בין אירועי תרפ"ט למרד הערבי, אין ספק שלאחרון היו השלכות משמעותיות הרבה יותר גם על מלחמת 1948.

אך במבט על הסכסוך היהודי-ערבי ולא רק הציוני-פלסטיני, ברור לכל בר דעת שתש"ח-1948 היא השנה המכרעת. המחבר בעצמו ער לכך ומכנה את המלחמה בשנת 1948 'נקודת האל-חזור'.⁷ אם לשנת 1929 הייתה השפעה מוגבלת על יהודים לא-ציונים ביישוב היהודי, הרי שלקראת מלחמת 1948 ובעקבותיה הפכו כל יהודי המזרח לשותפים למפעל הציוני שנישל את הפלסטינים ממולדתם, מבתיהם ומאדמותיהם (גם אם לעתים שותפים בעל כורחם). גם לפני כן הם הפכו שעיר לעזאזל בארצותיהם, ולכן ספגו את מתקפות השנאה והנקם מבגדאד ועד צפון אפריקה. אולם מכיוון שלא צריך להכביר מילים על חשיבותה של שנת 1948-תש"ח, הן ליהודים הן לפלסטינים, נשוב לדון באירועי תרפ"ט בהשוואה לאירועים אחרים בתקופת המנדט הבריטי.

לפני המשך הדיון בטענה שאירועי תרפ"ט הם שנת אפס גם מבחינת הצד הפלסטיני, חשוב להעמיק מעט יותר בהתרחשויות ברחבי הארץ מראשית שנות העשרים. לאחר התסיסה שליוותה את נפילת הח'ליפות העוסמאנית והתבססות השלטון הבריטי בא"י/פלסטין (1918-1922) השתרר שקט די מפתיע עד תרפ"ט. כיצד מסבירים את השקט ומדוע הוא הופר בשנת 1929? המחבר מחזיר אותנו אמנם לאירועי קיץ 1928, ועוקב אחרי כדור האש שהתחיל להתגלגל מסביב לשאלת הזכויות על הכותל המערבי-אל-בוראק, אך לעניות דעתי זהו הקשר צר, והוא אינו מסביר את פשר

השקט בשנים 1922-1928. ומכיוון שמדובר בנקודה מרכזית להבנת נקודת ההסתכלות הפלסטינית, נרחיב מעט את היריעה.

לאחר התבססות הסדר הקולוניאלי החדש במזרח התיכון וקבלת לגיטימציה של חבר העמים שנשלט בידי המערב, נרגעו הרוחות המרדניים בכל המזרח התיכון. לא נוכל לכתוב כאן על ההתרחשויות בשנים האלה במצרים, בעיראק, בסוריה ובמדינות אחרות, ולהלן נתמקד באירועים בקרב הפלסטינים, שבראשית שנות העשרים החלו לגבש את התארגנותם הלאומית. הבריטים שהעניקו זכויות לאומיות למיעוט היהודי הקטן בהצהרת בלפור והתעלמו מזכויותיהם של הילידים הפלסטינים על ארצם, היו למודי ניסיון רב, משלטונם בהודו, במצרים ובמקומות אחרים. גם כאן הם השתמשו בשיטת 'הפרד ומשול' ונשענו על אליטות מקומיות כדי להבטיח שקט שלטוני במציאות מורכבת ומסוכסכת. אולם משימתם בפלסטין הייתה קשה אף יותר, משום שאליטות אלו נדרשו לשתף פעולה עם הכובשים שהבטיחו את הארץ למתיישבים החדשים – הציונים.

במסגרת המדיניות הקולוניאלית הזאת פעל הרברט סמואל, הנציב העליון הראשון, כדי להבטיח את שיתוף הפעולה של בני האליטה הפלסטינית הירושלמית, שהנהיגה את התנועה הלאומית. קשר נוצר עם חאג' אמין אל-חוסייני, שנידון למאסר של עשר שנים בגין אירועי נבי מוסא בשנת 1920. הוענקה לו חנינה, ולאחר שנכונותו לשיתוף פעולה הובטחה, דאגו הבריטים למנותו למופתי הגדול של פלסטין ולהעניק לו סמכויות ותקציבים שלא היו לקודמיו בתפקיד. נוסף על כך העמיקו הבריטים את היריבות בין תומכי המופתי לבין מתנגדיו. תקצר כאן היריעה מלסקור את כל מרכיבי המדיניות הבריטית והשלכותיה על הפלסטינים בשנות העשרים. נושא זה נידון בספרות ההיסטורית מנקודות מבט שונות, והמעוניינים להעמיק בו יכולים לקרוא בספרו של רשיד ח'אלדי שתורגם לעברית.⁸

המדיניות הבריטית אכן הצליחה, ולאחר מינויו של חאג' אמין למופתי הגדול בשנת 1921 הושגה רגיעה. השקט נשמר לא רק בזכות מינויו של חאג' אמין והשגת שיתוף הפעולה של האליטות, אלא גם בעקבות מכלול של סיבות אחרות. בתקופה זו חזרה המנהיגות הפלסטינית המוחלשת והמסוכסכת וניסתה לשכנע את הבריטים לשנות את מדיניותם כלפי זכויותיו של העם הפלסטיני על ארצו, אך עשור של 'פוליטיקה של נכבדים' לא קידם את הפלסטינים, אלא רק גרם להם להפסד זמן יקר שבמהלכו קידמו הבריטים והציונים את הקמת הבית הלאומי היהודי ומוסדותיו. התסכול בקרב המנהיגות הפלסטינית לא תורגם למעשים של התנתקות משיתוף הפעולה עם הבריטים.

8 רשיד ח'אלדי, כלוב הברזל: סיפור מאבקם של הפלסטינים למדינה (ירושלים: הוצאת מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, 2010).

אדרבא, הם שקעו ביריביות פנימיות בין תומכי המופתי למתנגדיו בראשותם של בני משפחת נשאשיבי.

האכזבה מהמדיניות הבריטית והתסכול של פלסטינים מכישלון הנהגתם הובילו להתפתחותם של זרמים עממיים תת־קרקעיים שהתפרצו בשנת 1929. גם סיבות כלכליות, כמו המשבר הכלכלי העולמי והשלכותיו, וגורמים חברתיים-תרבותיים סייעו להכנת הקרקע להתפרצות האלימות. האג' אמין אל־חוסייני סייע בהרגעת השטח הפלסטיני, אך לא שלט בפעילותם של מתנגדיו, במיוחד באזורים מרוחקים מירושלים, כמו חברון וצפת. אפילו בירושלים, כאשר ערערו חוגים לאומיים יהודיים על שליטת המוסלמים באזור אל־חרם אל־שריף, לרבות באל־בוראק, היה קשה מאוד לשלוט בתבערה. ובניגוד לנטיית ההיסטוריוגרפיה הציונית לייחס למופתי את תפקיד המסית והיד המכוונת באירועי תרפ"ט, אירועים אלו ביטאו דווקא את כישלון מדיניות ההרגעה ושיתוף הפעולה שלו עם שלטונות המנדט.

לאחר האירועים ב־1929, ולאחר הזעזוע של הפלסטינים מפעילות הבריטים וממדיניות היד הקשוחה שלהם, לרבות הוצאתם להורג של השלושה, מחמד ג'מ'ג'ו, פואד אל־חג'אזי ועטא א־זיר, שנאסרו במאורעות אל־בוראק בעכו ביוני 1930, נרגעו שוב הרוחות. פרוץ המרד בשנת 1936 כבר לא היה קשור לכותל או למקומות הקדושים, אלא לשאלה הלאומית המרכזית של זכויות הפלסטינים על ארצם. גל ההגירה החדש של יהודים ('העלייה החמישית') והשלכותיה של הכפלת היישוב היהודי בתוך חמש שנים, גרמו להתפרצות נוספת של זרמים מרדניים עממיים בניגוד לדעתו של המופתי. כידוע, מי שהוביל את המרד המזוין בשנת 1935 היה עז אל־דין אל־קסאם בחיפה, ותומכיו, בעיקר בצפון הארץ. ובמישור הפוליטי וההסברתי, פעילי מפלגת אל־אסתקלאל הם שמאסו בשיתוף הפעולה עם הבריטים ובפוליטיקה של הנכבדים הירושלמים שדאגו לעצמם ולבני טיפוחיהם יותר משדאגו לבני עמם. גם לאחר מותם של אל־קסאם ואחדים מחבריו עוד קווה המופתי לעמוד בפרץ ולהרגיע את הרוחות, אך כבר היה מאוחר מדי.

כאשר התחדש המרד בשנת 1936 לא היה המופתי יכול להמשיך במשחק הפוליטי ו'לשבת על הגדר'. הוא נדרש להכריע בין עמידה לצד בני עמו לבין דאגה להמשך שיתוף הפעולה עם הבריטים. למרד הערבי היו, כאמור, השלכות עמוקות על כל הצדדים המעורבים בסכסוך היהודי-ערבי או הפלסטיני-ציוני. מלבד אירועי המרד שגרמו לאלפי קורבנות בקרב הפלסטינים ומאות בקרב היהודים והבריטים, מרד זה הוא שגיבש תודעה חדשה בקרב הפלסטינים במישורים שונים. יתרה מזאת, בשנת 1937 הוצע בפעם הראשונה לחלק את הארץ לשני חלקים: אחד בשליטת היהודים ואחד בשליטת הערבים. חשוב להזכיר גם שעל החלק הערבי רצו הבריטים להמליך את בן טיפוחם, עבדאללה. כלומר, המדיניות הבריטית העמומה מאז הצהרת בלפור הפכה למדיניות גלויה של חלוקת הארץ בין היישוב היהודי לבין שליטה של עבר הירדן.

רק במאי 1939 גילו הבריטים בפעם הראשונה נכונות לסגת ממדיניות ההתעלמות מהפלסטינים ומזכויותיהם הלאומיות על ארצם, אך לדידם של פלסטינים רבים היה זה מעט מדי ומאוחר מדי. הספר הלבן נדחה על ידי תומכי המופתי, ומשם הייתה הדרך קצרה לתכנית החלוקה ולהתנגשות הבלתי נמנעת ב-1947-1948. האם צריך להמשיך ולהסביר שאירועי תרפ"ט לא היו שנת אפס בצד הערבי? תרפ"ט היא אבן דרך חשובה על מסלול הסכסוך וההתנגשות בין שתי תודעות סותרות אשר התגבשו לפני 1929, אך אינה שנת האפס בסכסוך ביניהן. תרפ"ט לא הייתה אלא עוד התפרצות ספונטנית נגד היישוב היהודי, להבדיל מהמרד העממי בשנת 1936 שהופנה קודם כול נגד הבריטים. קשה מאוד לומר שאירועי קיץ 1929 יצרו תודעה חדשה בקרב הפלסטינים, או שהצמיחו מנהיגות אלטרנטיבית לשכבת הנכבדים הירושלמים, תומכי המופתי ומתנגדיו. לעומת זאת, אפשר בהחלט לומר זאת על שנות המרד הערבי הגדול, שהופנה, כאמור, נגד הבריטים, אך גם ערער על מנהיגותו של המופתי. לסיכומו של חלק זה נחזור ונאמר שקשה מאוד לבסס את המסקנה הגורפת ששנת 1929 'עצבה את התודעות של שני הצדדים למשך שנים רבות'. תרפ"ט לא הייתה שנת האפס של הסכסוך, לפחות מנקודת מבט פלסטינית. האירועים חידרו מסקנות מסוימות בקרב חוגים פלסטינים שהיו מתוסכלים מהפוליטיקה של הנכבדים הירושלמים, אך לא הרבה מעבר לכך. תודעות לאומיות ודתיות בשני צדי המתרס של הסכסוך גובשו עוד לפני תרפ"ט, ולמרות התרחבות האירועים האלימים לכמה מקומות בארץ במשך שבוע ימים, לא היה כאן שינוי משמעותי בדפוס ההתנגשויות האלימות שאירעו בתחילת שנות העשרים. הטענה שת"פ היא שנת האפס בסכסוך סיפקה לספר כותרת טובה לשיווק וליצירת ויכוח והתעניינות.

מה בין תרפ"ט למאה העשרים ואחת?

במבוא שואל המחבר 'למה תרפ"ט', ועונה תשובה מפורטת בניסיון לשכנע שלאירועי אותה שנה הייתה השפעה רבה וארוכת טווח. הוא כותב 'כי לתודעת תרפ"ט הייתה השפעה לא מבוטלת על התנהלות הכוחות היהודיים במלחמת 1948 [...] וגם על ההתנהלות הישראלית בשטחים אחרי 1967, בעיקר, אבל לא רק בחברון'. המחבר חוזר על ניסיון השכנוע שאירועי תרפ"ט היו משמעותיים מאוד הן ליישוב היהודי והן לפלסטינים באחרית דבר.

כיצד מוכיחים 'השפעה לא מבוטלת על התנהלות הכוחות היהודיים במלחמת 1948?' כהן משיב על שאלה זו כך: 'ובספר נפגוש כמה מלוחמי ומפקדי צה"ל בתש"ח שחוויותיהם בתרפ"ט עיצבו את השקפת עולמם'. כהן אכן מביא כמה מקרים, ובראשם

'הניצול, הלוחם והנוקם, מרדכי מקלף' בחיפה,¹⁰ וגם אורי ברנר, שבחר 'בהגנה תוקפנית'.¹¹ אולם האם כל הלוחמים והמפקדים שבחרו בדרך התוקפנית היו צריכים לעבור את החוויה של ברנר? גם אם נקבל את הטענה בדבר הקשר בין טראומת הילדות של בודדים בשנת 1929 לבין ההתנהגות התוקפנית והנקמנית שלהם בתש"ח, עדיין קשה לקבל את המסקנות הגורפות. קשה לומר שכהן שכהן משכנע בקביעות שלו, כי מול המקרים הבודדים יש מאות אירועים שאין ביניהם לבין אירועי 1929 כל קשר הנראה לעין. והרי ידוע לכול בר דעת שלאחר תרפ"ט התרחש המרד הערבי הגדול שנמשך שלוש שנים. כמו כן, ייתכן שה'אירוע' שהשפיע יותר מכול על תודעת היהודים במלחמת 1948 הוא השואה, והיא שהובילה לנחישות להקים את מדינת היהודים ולנצח במלחמה.

אחד הנושאים החשובים שחיבור זה מעלה ביושרה הוא יחסם של שני העמים לרוצחים מתוכם, שהרגו אזרחים תמימים בשם ההגנה על העם והמולדת. מכל המשתתפים הערבים באירועי תרפ"ט זוכרים הפלסטינים את שלושת עולי הגרדום בעכו ב-17 ביוני 1930. יום שלישי הוא שבו תלו האנגלים את ג'מג'ום, א-זיר וחג'אזי נהפך ליום סמלי, ולכבוד היום הזה נכתבו שירים, שרבים יודעים לזמרם עד היום. בעניין הפיכת רוצחים לגיבורים יש בספר איזון מבורך – גם מעשה הרצח של שמחה חניקיס בבני משפחת עון והסלחנות של היהודים למעשיו זוכים לחקירה ולהבלטה. כהן ניסה להראות השפעה כלשהי של תודעת תרפ"ט על התנהגות היהודים ב-1948, אך לא כך הוא באשר להתנהגות הישראלים בחברון לאחר 1967. נושא זה נשכח לגמרי לאחר הבטחת המחבר לעסוק בכך במבוא של הספר. ואכן, לאחר שסיימתי את קריאת הספר שמתי לב שלא היה זכר או אזכור כלשהו לטבח ברוך גולדשטיין בפברואר 1994. כמו כן, אין אזכור להתנהגות הממשלה והצבא לאחר הטבח, אשר במקום להעניש את קהילתו של מבצע הטבח, הענישו את קהילת הקורבנות, תושבי חברון. קהילת המתנחלים היהודים בתוך העיר חברון זוכה מאז 1994 לאבטחה ולגיבוי מוגברים, ואילו בעלי החנויות ברחוב אל-שוהדא מנועים עד ימינו מלשוב אל נכסיהם. אפשר היה להבין את המחבר, אילו הצהיר שאינו מעוניין לקשור בין אירועי תרפ"ט לבין האקטואליה בחברון הכבושה מאז 1967, אך מכיוון שבמבוא הוא הצהיר דווקא על כוונה הפוכה, הפליאה היא במקומה. ייתכן שבסופו של דבר טוב שכהן בחר שלא לעסוק בקשר האמיתי או המניפולטיבי שקושרים קיצוני המתנחלים בין התנהגותם לבין אירועי תרפ"ט, כאילו הם נוקמים את נקמתם של יהודי תרפ"ט. עם זאת, אי-התייחסות זו מחלישה את הטענה כי לאירועי 1929 הייתה השפעה כבירה על

10 שם, 283.

11 שם, 38.

התנהגות היהודים בסכסוך עם הפלסטינים במשך עשרות שנים. מכל מקום, הפער בין הבטחת המחבר במבוא להוכיח את השפעת 'תודעת תרפ"ט' על ההתנהלות הישראלית בחברון לאחר 1967 לבין אי-ההתייחסות לנושא בהמשך הספר בעינו עומד. לאחר הזעזוע הראשוני של יהודים רבים בישראל, לרבות כמה מראשי המתנחלים, ממעשיו של ברוך גולדשטיין נגד מתפללים מוסלמים במסגד, הוא הפך עד מהרה לגיבורם של רבים. חלקת הקבר שלו בקריית ארבע נהפכה למקום עלייה לרגל לא רק ליהודים ימניים סהרוריים. גם חיבור של רב ידוע בישראל נכתב על 'ברוך הגבר', ובעיני רבים הוא מת על קידוש השם והגן על 'עם ישראל'. אמנם אחדים מדוברי הימין נייערו את חוצנם ממנו, באמרם שמדובר במקרה יוצא דופן, אך האמת ההיסטורית היא שגם לפני גולדשטיין וגם אחריו הרגו רוצחים יהודים רבים פלסטינים אך ורק בגלל היותם ערבים, ורבים אחרים תכננו מעשי רצח אך לא הספיקו להוציא את זממם לפועל. אחד הרוצחים הוותיקים אשר זכה ממש לאחרונה לתהילה של גיבור ישראל מפי ראשי המדינה הוא מאיר הר ציון. 'גיבור' זה טרם נולד בתרפ"ט. לא זומן הובא לקבורה מאיר הר ציון, ומנהיגי ישראל, ובראשם נשיא המדינה וראש הממשלה, הכתירו אותו בתארים מיתולוגיים. הר ציון היה ידוע כרוצח אכזר שלא חס על ערבים תמימים, ולדידו הם היו מטרה מוצדקת לנקם ולענישה סביבתית בשנות החמישים. נוסף על רצחנותו של הר ציון הוא היה ידוע באי-שמירה על החוק ובאי-ציות לפקודות צה"ל. הוא הוביל אנשים להרפתקאות מעבר לגבול שעלו בחיי בני אדם משני הצדדים. בזמנו הסתייגו מנהיגים בישראל מאוד מפעולותיו הרצחניות ואף דרשו להעמידו לדין, אך בן גוריון ומערכת הביטחון ידעו למצוא את הדרכים להשתיק את הביקורת, והר ציון לא נתן את הדין על כל מעלליו. וכאמור, לאחר מותו הרעיפו ראשי המדינה עליו תוארי גבורה בלי להרהר בהשפעת דבריהם על שומעיהם הערבים והיהודים.

מקורות המחקר

כהן הוא אחד החוקרים היהודים היחידים בישראל השולטים בערבית הספרותית ובערבית המדוברת. יכולת זו אפשרה לחוקר גם לדבר עם אנשים ולא רק לקרוא טקסטים בארכיונים ובספריות. כהן פעל כמו בלש וניסה להתחקות על האמת בשני המחנות היריבים. כהן מכיר לא רק את שפתם אלא גם את תרבותם של הפלסטינים, הוא מתארח בבתיהם ומרגיש בן בית גם אצל 'האחר' שהוא חוקר. כהן מנוסה גם בחצייה של הגבולות המסומנים בין קבוצות לאומיות, דתיות, תרבותיות ואחרות. חוקר כזה הוא אדם קשוב, הוא מנסה להבין את כל הצדדים, ואינו פועל כסוכן של צד אחד בסכסוך הקורא את מקורותיו של הצד האחר רק כדי לחזק את טיעוני 'האנחנו' הצודקים. וכאמור, כהן עושה זאת בחן וללא התנשאות המאפיינת חלק מהחוקרים הליברלים שאינם מרגישים נוח עם העוולות של בני עמם המתיישבים, הכובשים.

כאמור, כהן התנסה בעבר בכתיבה המיועדת לקהל רחב, ובחר בנושאים המתאימים לקהל קוראיו. בספרו ערבים טובים, למשל, הוא כתב על אנשים שעברו את הגבולות בין המחנות הנצים.¹² ספר זה זכה להצלחה מסחרית ותורגם גם לערבית. קוראים ערבים היו מעוניינים בעיקר בחיפוש שמות המשפחה ושמות היישובים שלהם, כדי לוודא שהם נמצאים בצדם של הטובים והגיבורים. ערבים טובים פתח תיבת פנדורה של זיכרונות משנת הנכבה הפלסטינית ומשנות הממשל הצבאי, שעודד את תופעת המלשינים ומשתפי הפעולה. ייתכן שפחות קוראים ערבים בישראל יתעניינו בספר תרפ"ט, מכיוון שהוא כמעט שלא נוגע בהם וביישוביהם. אולם ייתכן שהערכה זו מוקדמת מדי, ומכל מקום צריך לחכות ולראות אם מישוהו יתעניין בהוצאת ספר זה בערבית.

ברשימה הביבליוגרפית בסוף הספר מגוון עשיר של מקורות בשלוש השפות המרכזיות הרלוונטיות לתחום. ברשימה מקורות ראשוניים ומשניים שאפשרו למחבר לחדש בעבודת העומק שלו על שנת תרפ"ט ועל חשיבותה בשרשרת האירועים החשובים בסכסוך. אולם אין צורך בבדיקה מעמיקה כדי לגלות שיש פער גדול בין מספר המקורות בעברית למספר המקורות בערבית. ללא ספק הפער נובע בחלקו מהיקף המקורות הנגישים לחוקרים (ארכיונים, למשל). אולם בנוגע למקורות משניים, דומה שבמאמץ נוסף היה אפשר להעשיר את רשימת המקורות בערבית בעוד עשרות ספרים ומאמרים. אמנם בהשוואה למרד הערבי הגדול ולנכבה, אירועי 1929 לא נחקרו ולא נכתב עליהם הרבה, אך בהחלט המצאי גדול הרבה יותר ממה שנכלל בביבליוגרפיה. מעבר לעבודות מחקר שנכתבו על אירועי 1929, חשוב לראות את מקומם בנרטיב הלאומי הפלסטיני וביזרון הקולקטיבי.

בחינה קצרה של הכתיבה על אירועי מרד אל-בוראק בחיבוריהם של היסטוריונים חשובים ורציניים שכתבו על תקופת המנדט, מגלה שהפלסטינים אינם גאים במרד 1929. גם כאשר הם אינם מגנים את ההתקפות על היהודים בחברון וכצפת, הם אינם מתעלמים מהעובדה שהותקפו יהודים תמימים בכתיבהם. דוגמאות אחדות לכך אפשר למצוא בנקל בספרו של רשיד ח'אלדי כלוב הברזל שהוזכר לעיל, וגם בעבודותיהן של ביאן נוייהר אל-חות וח'יריה קאסמיה, שתי היסטוריוניות מוערכות.¹³ חוקרים פלסטינים אלו, כמו רבים אחרים, מפנים את האצבע המאשימה כלפי הבריטים ומדיניותם, ובכלל זה לעמדותיו ולהצהרותיו של צ'נסלור, הנציב העליון בשנים 1928-1931. במילים אחרות, בדיקה מעמיקה של הכתיבה בצד הפלסטיני מגלה גוונים שונים של הסתייגות

12 הלל כהן, ערבים טובים: המודיעין הישראלי והערבים בישראל (ירושלים: עברית וכתר, 2006).

13 ח'יריה קאסמיה כתבה פרק על תקופת המנדט באינציקלופדיה הפלסטינית (בירות, 1990), כרך ה, 163-39. ביאן נוייהר אל-חות, אל-קיאדאת ואל-מואססאת אל-סיאסייה פי פלסטין, 1917-1948 (בירות, 1986), 224-220.

מההתקפות על היהודים בחברון ובצפת, בלי יציאה נגד עצם זכותם של הפלסטינים למחאה ולהתנגדות. בכתיבה זו מודגש שהמחאה העממית האלימה פרצה עקב התסכול מכישלון ההנהגה הלאומית במשך עשור של מגעים עם בריטניה ועם שלטונות המנדט. יתרה מזו, כתיבה כזאת אפשר למצוא לא רק בספרות היסטורית כללית אלא גם בפרסומים נגשיים בערבית על אירועי 1929. בעת האחרונה נכתב ופורסם לפחות ספר אחד על מרד אל-בוראק.¹⁴ אמנם אין הכרח לקרוא ולבחון את כל מה שנכתב על אירועי תרפ"ט מהצד הערבי, אך במקרה זה הדבר היה חיוני. לא רק רשימת המקורות בסוף הספר הייתה נראית מאוזנת יותר, אלא גם מידע חדש ונקודות מבט מגוונות היו מאירים את הראיה הערבית בפרספקטיבה של זמן. ולמרות האמור לעיל, אין הדבר מפחית מהניסיון המוצלח שעשה המחבר בספרו זה להפוך קריאה באירועים מהעבר לתרגיל בקריאה ביקורתית ומאוזנת ביחסי יהודים וערבים גם בהווה. והרי בסופו של דבר, כאן טמונה עיקר חשיבותו של הספר על תרפ"ט.

לסיכום

הלל כהן, שעשה לעצמו שם של מומחה לענייני משתפי פעולה ערבים עם הציונות בימי המנדט הבריטי ולאחר מכן עם מדינת ישראל ומוסדותיה, בחר הפעם לבחון את פועלם של נציגי הזרם הלאומי-דתי הלוחמני מקרב הפלסטינים. כהן הלך אל אירועי תרפ"ט, אירועים המסמלים בזיכרון היהודי רצחנות ערבית-מוסלמית גם נגד יהודים שלכאורה לא היה להם יד ורגל במפעל הציוני. כהן הראה שהתובנה הפילוסופית הידועה – 'יש להטיל ספק גם במה שאינו מוטל בספק' – היא מדריך טוב גם לחוקר תולדות הסכסוך היהודי-ערבי. נרטיב שקנה לו אחיזה של מוסכמה ואמונה בצד אחד של המתרס, הוא בדרך כלל עמדה פוליטית שאינה מספרת את כל האמת. יתרה מזאת, לעתים קרובות יש בזיכרון או בנרטיב זה ניסיון מודע או לא מודע לזכור רק את החלקים הנוחים ולהשתיק חלקים אחרים. בחינה של נקודות המבט והעובדות המסופרות בצד השני של המתרס הכרחית לכל מי שרוצים להגיע לחקר האמת ולגילוי דברים שהוסתרו והושקו.

ולבסוף, הביקורת שנאמרה לעיל בעניין המסקנות הגורפות מדי של הספר, אינה מפחיתה מחשיבותו, מחדשנותו ומבהירות ממצאיו. חשיבותו של חיבור זה אינה רק בחקר תרפ"ט כאירוע היסטורי, אלא בנקודת ההסתכלות החדשה והנדירה במחוזותינו. יש בחיבור זה נקיטת עמדה אישית, פוליטית וערכית השואפת לחנך להכרה ולהוקרה של נקודת המבט של היריב. יש כאן אמירה ברורה לקוראי העברית שבהווה, כמו

14 בסאם אל-עסלי, ת'ורת אל-בוראק (בירות 1991).

עאדל מנאע

בעבר, האמת והצדק אינם מונחים רק בצד אחד של המתרס. העיוורון לנקודת המבט של האחר היא מתכון לדה־הומניזציה של היריב ולהמשך סכסוך הדמים. במקום ובזמן שפתרון של שלום וכבוד הדדי אינו נראה באופק, כהן מנסה להפיח את התקווה שאפשר אחרת – מכיוון שהמשך מעשי ההרג בין שני הצדדים 'אינם גזרת גורל', כפי שנכתב בשורה הלפני אחרונה.¹⁵

עאדל מנאע